

«НОВА ЛЮДИНА»: КАНОНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОГО ДИТИНСТВА**Анотація.**

У публікації висвітлено нове бачення проблеми літературної репрезентації радянського дитинства і виховання тоталітарною системою нової людини. Головно йдеться про те, що для радянської системи задля побудови світлого майбутнього потрібна була нова людина, тому всі сили було кинуті на утвердження «нового антропологічного типу». У статті ретельно проаналізовано факт відкидання минулого як часової категорії соцреалістичних творів: минуле сприймається як негативне, як анти-дитинство, а за майбутнім закріплюється наліпка нового раю.

Ключові слова: нова людина, світле майбутнє, герой, ворог, дитинство/анти-дитинство.

XXI століття вимагає від сучасного літературознавства ревізії багатьох пластів української культури, що ігнорувалися роками. До категорії незатребуваних/відкинутих/забутих довгий час належала і проблема соцреалістичного канону в українській літературі. На сьогодні орієнтири змінено. Про це свідчить вихід у світ цілого ряду літературознавчих, культурологічних, соціологічних, антропологічних досліджень про *радянське*⁵. Це, звичайно, пов'язано із суспільно-політичними змінами, які передбачають процес модифікації попереднього типу культури, що був міцно пов'язаний із соцреалізмом, без дослідження якого неможливо дати цілісну характеристику

5 Соцреалистический канон : сб. статей / [под общей ред. Х. Гюнтера и Е. Добренко]. — СПб. : Академический проект, 2000. — 1040 с.; Кларк К. Советский роман : история как ритуал / К. Кларк // [пер. с англ. ; под ред. М. А. Литвиновой]. — Екатеринбург, 2002. — 262 с.; Добренко Е. Политэкономия соцреализма / Е. Добренко. — М. : Новое литературное обозрение, 2007. — 592 с.; Хархун В. Соцреалистичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації : монографія / В. Хархун — Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. — 508 с.; Боров Ю. Социалистический реализм. Взгляд современника и современный взгляд / Ю. Боров. — М. : АСТ, 2008. — 480 с.; Бернадська Н. Канон соцреалістичного роману / Н. Бернадські // Слово і час. — 2005. — № 2. — С. 44–52; Гундорова Т. Соцреалізм як масова культура / Т. Гундорова // Сучасність. — 2004. — № 6. — С. 52–66; Гундорова Т. Соцреалізм : між модерном і авангардом / Т. Гундорова // Слово і час. — 2008. — С. 14–21; Захарчук І. Соцреалістичний канон : трансформація архетипів / І. Захарчук // Вісник Львівського університету. — 2004. — Вип. 33. — Ч. 2. — С. 66–73; Кандинська В. Деякі аспекти естетики соціалістичного реалізму / В. Кандинська // Збірник наукових праць на пошану пам'яті Віктора Китастого. — 2004 — С. 274–282; Кандинська В. Естетичні та ідеологічні параметри української соцреалістичної прози та драматургії 30-х–50-х років / В. Кандинська // Молода нація. — 2005. — № 2. — С. 62–90; Медведюк Л. Теорія соціалістичного реалізму як канон реалізоцентризму / Л. Медведюк // Слово і час. — 2003. — № 12. — С. 13–19; Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму / Д. Наливайко // Слово і час. — 2008. — № 9. — С. 46–52; Свєрбілова Т. Проект національної самоідентифікації вітчизняного соцреалізму та драма 30-х років ХХ ст. / Т. Свєрбілова // Слово і час. — 2008. — № 4. — С. 21–29; Свєрбілова Т. П'єси О. Корнійчука 30-х рр. з погляду масової культури («Загибель», «Платон Кречет», «В степах України») / Т. Свєрбілова // Слово і час. — 2007. — № 12. — С. 34–47; Соловій Г. До питання теоретичного осмислення концепції читача у соцреалізмі / Г. Соловій // Наукові записки НаУКМА : Філологічні науки. — 2003. — Т. 21. — С. 30–35; Філатова О. Інтенційність суб'єкта творчості у форматі імперативного канону соцреалізму / О. Філатова // Наукові записки ТНПУ. Літературознавство. — Вип. 31. — С. 288–300; тощо.

українській літературі ХХ століття. Це аксіома, що не потребує доказів, адже потреба перепрочитання та переосмислення соцреалістичної літератури — одне із ключових завдань у сфері актуальних об'єктів наукового вивчення в сучасному літературознавстві. Проте активно досліджуючи цю тему, надалі залишаються цілі прогалини «незайманих» соцреалістичних проблем, серед яких і виховання тоталітарною системою *нової людини* та літературна репрезентація радянського дитинства⁶.

Для радянської системи задля побудови *світлого майбутнього* потрібна була нова людина, тому і не дивно, що всі сили було кинуте на утвердження «нового антропологічного типу», в якого «мотиви сили і влади витіснили старі мотиви правдолюбства і співчуття» [2, с. 101]. «Новий антропологічний тип» — це ідеологічний проект радянської влади, метою якої було перекодування людини, створення нових стереотипів і нових поведінкових програм (звідси і теорія Леніна про радянську людину як *коліщатко та гвинтик*). Соціалістичний реалізм створив такого героя, якого потребувала епоха задля реалізації антропологічного проекту творення нової людини: «Нова людина — це лише ідеологема, яка потребує репрезентативної формули, що зробила б її зримою переконливою, а це б уможливило реалізацію тоталітарного антропологічного проекту» [19, с. 290].

Звичайно, впливати ідеологічно на людину за допомогою літератури досить просто, тому апологети радянської системи використали літературу як владний механізм. Так, Анатолій Луначарський зазначає, що потрібно «оволодіти «душею» людини на практиці», «абсолютно свідомо й абсолютно точно впливати на цю саму внутрішню людину так, щоб її поведінка і свідомість змінювалися в тому напрямі, який ми (комуністи) собі ставимо за мету» [11, с. 29–30].

Для здійснення такої мети держава у 1932 році видає постанову ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», тим самим ініціює здійснення своєї тези про «перековування людського матеріалу», яку директивно було узаконено на Першому всесоюзному з'їзді радянських письменників у 1934 році.

Людині диктувалися уніфіковані мислення, переконання, спосіб життя, вчинки. Ідеологема нової людини виникла як версія суб'єкта докорінних змін, як виконавця плану побудови комунізму. Радянській людині приписували виняткові здібності та уміння, високий моральний, суспільний

⁶ Серед канонічних текстів соцреалізму про дітей та для дітей варто виділити такі, як «Інженери» А. Головка, «Авіаційний гурток» С. Васильченка, «Вуркагани», «Брати» І. Микитенка, «Друзі» О. Копиленка, «В колгоспі», «Сад», «Серце Беркута» О. Донченка, «На рідній землі» М. Познанської, «Літо в Соколиному», «Гвардії Савочка» Ю. Збанацького, «Жнива», «Колосок до колоска» М. Стельмаха, «Після бою», «Малий партизан» П. Панча, «Блакитна дитина» А. Дімарова тощо. У даній статті ми детально зупинимось на аналізі творів Ю. Збанацького «Таємника Соколиного бору» та «Єдиний вартовий», П. Панча «Червоні галстуки» та «Гриць і Микола», збірці Н. Забіли «Наша Батьківщина».

та колективний дух, що твердо визначав думку про те, що влада повинна турбуватися про народ, а він зобов'язаний підтримувати владу.

Художня репрезентація народження нової людини у соцреалістичних текстах має чітко структуровану схему. Ми маємо героїв юних партизан чи піонерів, які згодом перетворюються у відданих партії комсомольців, що закінчивши навчання стають чи керівниками заводів, фабрик, підприємств, часто самозрікаються особистого щастя заради побудови світлого радянського майбутнього; чи віддають своє життя заради рідної землі в часи Другої світової війни, чи очолюють партійне керівництво, сприяючи народженню нового радянського покоління. Основними рисами нової людини стають самопожертва, героїзм, трудовий дух, колективізм в ім'я радянської держави: «Позитивний герой — «нова людина» — наділявся соціально цінними якостями, такими як трудовий та бойовий героїзм, відсутність жадібності та приватновласницьких пристрастей, колективізм, допомога слабшим» [3, с. 176]. Із впевненістю можемо сказати, що соцреалістичну літературу можна порівняти з лабораторією психогенної інженерії, яка допомагає реалізувати проект владного контролю над особистістю. Радянська система формувала нову людину шляхом заперечення усталених духовних цінностей народу, використовуючи методи соціального інжинірингу, що допомагав владі міняти не лише ідеали, але й поведінку людей. Нова радянська людина мала бути відданою цілям партії, а маніпуляція масовою свідомістю населення здійснювалася відповідно до офіційної ідеології за допомогою державних інститутів та засобів тотальної пропаганди. Саме застосування маніпулятивної стратегії та процес імперативного впливу, що здійснювала партія, дали можливість виховати нових людей як патріотично налаштовану масу, яка готова на самопожертви, трудові подвиги і самозречення. Саме таких героїв влада поетизувала та міфологізувала: «Коли народ до власних рук / узяв життя й свободу, / для зльоту творчості й наук / не стало перешкоди. // Країна крила розп'яла, / синів своїх призвала / і почала такі діла, / що в казках лиш бували» [4, с. 55].

Чимало дослідників соцреалізму вказують на реалізацію колективної міфотворчості в радянських текстах: «Основна мета — створення міфу про радянську людину як людину нової людської формації — зачіпала усі сфери можливого впливу на світогляд індивіда» [9, с. 292]. У тоталітарному суспільстві формою політичного міфу виступає ідеологія, яку Поль Рікер називає одним із варіантів «спотвореного ставлення до реальності», акцентуючи увагу на тому, що «це, зрештою, система ідей, що абсолютизуються внаслідок неможливості їхнього співвіднесення з реальністю» [14, с. 378].

Основною метою тоталітарного керівництва було виховати так радянську людину, щоб вона відчувала внутрішню потребу повної самовіддачі себе державі, щоб це стало її внутрішньою метою: «Радянське мистецтво стверджує, що радянська людина повинна віддавати себе людям, бути

людиною для інших, інакше егоїстична замкненість позбавляє її життя сенсу, перетворюючи його в абсурд» [10, с. 216]. Тобто маємо справу з ідеологізованим носієм усіх найкращих людських якостей, яка здатна творити комунізм — «царство нової людини» [8, с. 202]. Проте варто наголосити, що радянська людина функціонувала виключно як біографічний проект влади, тому всі найкращі якості були нею регульовані та спрямовані на реалізацію партійного проекту побудови світлого майбутнього.

Британська дослідниця дитячої літератури Валері Сандерс говорить про бінарну структуру текстів про дітей: одні тексти змальовують дитинство в «рожевих» тонах, де відсутні проблеми, біди, життя безтурботне і світле, інші — в «чорних», де безліч проблем та негативу [21, с. 203–204]. Але у соцреалістичних текстах ця бінарна опозиція синтезується: негатив і проблеми є, але вони сприймаються як щось потрібне, обов'язкове задля здійснення мети, таке, що веде до переродження, до покращення, до народження нової людини, до формування нової ланки суспільства — радянського народу, що йде до світлого майбутнього.

Діти і підлітки — це нові герої радянських творів, які є носіями цінностей, вмотивованих ідеологічними постулатами в ім'я вищого ідеалу — комунізму, бо «тільки таким розумним і має бути ленінець!» [13, с. 160]. Вони рано дорослішають, готові йти на війну, щиро відчують відповідальність перед народом, беруть активну участь у суспільному житті, ризикують життям. Молодь у радянській системі функціонує як суспільний капітал, як цінність та авторитет, тому погляд дитини у соцреалістичних текстах — чіткий і правильний: «Ось і зустрілись вони віч-на-віч. Старий вовк, досвідчений убивця, капіталіст Вільгельм-Фрінрх-Отто фон Фрейліх і український юнак, комсомолец Михайло Мирончук. <...> Мишко не злякався і не здригнувся, побачивши наближення генерала. Він знав — за ним майбутнє, за ним нове життя. це йому по-весняному яскраво світить сонце. А фон Фрейліх похолов, наче відчув за плечима смерть» [5, с. 313]. Нові радянські герої не відчують болю, не вміють сумніватися, чітко виконують доручення, наче роботи-трансформери, які здатні довести до кінця будь-яке завдання заради того, щоб стати новою людиною, для якої безстрашність і тотальна солідарність є домінуючими рисами: «Ну й мовчи, а я нікого не боюсь. Я піонер!» [13, с. 133]. Особливе ставлення і до болю в радянських дітей. Апелюючи до роботи Ернста Юнгера «Робітник. Панування і гештальт. Тотальна мобілізація. Про біль», який зазначав, що «наближаючись до тих точок, де людина здатна впоратися з болем чи побороти його, можна віднайти доступ до джерел її влади і до тієї таємниці, яка криється за її володарюванням» [20, с. 474], можемо стверджувати, що влада приписувала радянській дитині надможливості, а відтак вона виконувала функції надлюдини, яка стає концептуальним центром міфологізованих текстів соцреалізму, що творить героїчний міф.

Діти вірять, що настане щасливе майбутнє, вони вірять у чудо. Світ хороший, бо він — радянський, а все нерадянське — тимчасове, тому завдання кожної людини — боротьба з нерадянським, ворожим. Це наче казка, міф, де обов'язково переможе добро, а добро в соцреалістичних текстах — це комуністична ідеологія, що здійснюється новою людиною заради щасливого світлого майбутнього: «Тимко тимчасом думав своє. Повернеться швидко Червона Армія, і татко прийде. Війна закінчиться. Люди кажуть, що через сорок днів від окупантів і духу не лишиться» [5, с. 65].

Часто у схемі народження нової людини маємо справу з процесом переродження героя завдяки комуністичній ідеї, який стає громадянином величної держави внаслідок впливу партійної ідеології. Так народжується і нове суспільство, і нова формація — *радянський народ*, для якого колективізм, всезагальність, відсутність особистого простору, підпорядкування колективній праці на шляху до комунізму — суть існування. Від народження радянська дитина була запрограмована на ідею «ми» та відсутність сприйняття себе як індивідуальної особистості: «Ми, молоді громадяни Радянського Союзу, комсомольці і піонери, клянёмсь бути вірними Вітчизні, бути вірними більшовицькій партії, вірними своєму народові» [5, с. 62]. У дитячій свідомості чітко постулювалася думка про невіддільність особистого добробуту і щастя від частини всерадянського колективного благополуччя. «Відтак макроструктура соцреалістичного тексту фокусується на перманентний процес виховання, який не тільки «розгортається» в художній площині, але й «входить у життя» до радянського читача: «перевиховавшись під впливом протагоніста партії, герой сам стає зразком для наслідування» [16, с. 296].

У процесі перековки радянської дитини важливу роль відігравала ритуал і церемонія (прийом у піонери/комсомольці, нагородження грамотами за успіхи у навчанні чи громадську роботу, з'їзди чи народні зібрання тощо). Це, на нашу думку, пов'язане з міфологізацією радянського буття, з процесом витворення міфологем соцреалізму. Так, у повісті Юрія Збанацького «Таємниця Соколиного бору» маємо чітку картину церемоніального процесу оголошення «наказу Москви» на першотравневій демонстрації: «Партизани вишикувались на галявині. До прапороносців приєднався Віктор, гордо тримаючи піонерський прапор. Із репродуктора доносився голос диктора, який читав наказ Москви. <...> «...Партизанам і партизанкам — посилити партизанську війну в тилу німецьких загарбників, руйнувати засоби зв'язку і транспорту ворога, знищувати штаби і техніку ворога, не шкодувати патронів проти гнобителів нашої Батьківщини!» <...> Тисячі людей стоять у першотравневій колоні майорять червоні прапори, над ними сяє гаряче весняне сонце і непроглядна небесна блакить <...> — Ми даємо клятву перед Вітчизною і народом, що наказ виконаємо з честю! — від імені всіх партизанів виголошував слова урочистої клятви комісар» [5, с. 315–316].

Осібне місце в радянській сфері буття займали такі міфологізовані атрибути, як червоний прапор, червоний галстук, радянська зірка, портрет вождя тощо. Ці фетиші радянської влади сприймалися як обереги, як захист від усього злого-нерадянського, як скарб, що треба передати нащадками і за який кожен піонер/комсомолец має бути готовий віддати життя: «Тільки-но німці від'їхали од двору, Олесь стрибнув з дерева, що духу побіг на другий поверх у кімнату і витяг з-під плінтуса свій піонерський галстук. Нарешті він знову в його руках. Олесь любовно розгладив червону матерію. Він тепер зробить з нього прапор! Прапор визволення! <...> Олесь прив'язав до палиці й замахав з вікна. Можливо, це був після визволення перший у місті червоний прапор» [13, с. 169].

Важливим моментом є державна нагорода нової людини. Держава преміює тих, хто віддає їй своє життя, хто служить працею задля побудови нового світлого майбутнього, адже держава позиціонує себе як єдиний повноправний представник спільноти. Матеріальними виразниками цих «подяк» є партквиток, ордени, медалі, похвальні листи, премії тощо. Важливість бути відзначеною керівництвом закарбовувалось у свідомість радянської людини ще з дитинства (відмінник — грамота, соціально активний відмінник — прийом в піонери, підтримка владної ідеології — комсомолец та член партії): «Другим наказом командир оголосив усім подяку і представив до нагородження орденами. Та невже таке може бути? Щоб Мишкові орден?» [5, с. 247]. Відчуття неймовірного щастя від причетності до побудови світлого майбутнього переповнювала внутрішній світ дитини і такий гомогенний образ героя репродукується в усіх типах соцреалістичних текстів. Тип такого героя, як вказував Сергій Бабич, проглядає крізь призму архетипних образів біблійної міфології: «<...> цим самим відбувалося своєрідне втілення міфів про відродження, створення світу, коли герої, знищуючи аморфну потвору, уособлення темних, хаотичних і непорядкованих сил, стають причетними до створення нового світу, оживлення могутності простору, який приходив на зміну старим апатичним силам Хаосу» [1, с. 62]. Індивід у тоталітарних суспільствах повинен вміти підпорядковуватися владним настановам, а також стверджувати своїми помислами та діями солідарність із владою та її метою. Із впевненістю можемо констатувати, що нова людина перековувалася як частина колективу, вона розчинялася у ньому. Тоталітарна держава знищувала людську особистість, знеособлювала її, перетворюючи в однолику масу. До прикладу, можемо навести уривок із повісті Юрія Збанацького «Таємниця Соколиного бору»: «— Ми — молоді громадяни Радянського Союзу. Нам безмежно рідна наша Вітчизна, ми теж повинні боротись за її честь і волю. І ми вже боремось. Ми можемо сказати Червоній Армії, що ми теж воїни... — Нас ніколи не забуде Вітчизна. Вона врятує нас із страшної неволі!» [5, с. 97] [курсив наш. — УФ].

Варто зазначити, що для соцреалістичних творів характерним є відкидання *минулого* як часової категорії. Радянські діти живуть тільки світлим майбутнім: «Він хвилину помовчав, опанував себе і роздумуючи, що ж ще сказати про те, що було позаду, говорити нічого. Перед ним розстелялось, кликало майбутнє. І Мишків голос зміцнів, став дзвінкий і урочистий» [5, с. 249]. Окрім того, минуле сприймається як негативне, а за майбутнім закріплюється наліпка *нового раю*. Модель минулого радянськими дітьми сприймається як *анти-дитинство*, де панувала несправедливість, апатія, пустота.

Апелюючи до роботи Діани Мамичевої «Феномен дитинства в хронотопі культур» [див.: 12], де автор розрізняє три моделі дитинства (культурологічну, соціологічну і антологічну), можемо стверджувати, що для радянського суспільства єдиноправильною виявилась антропологічна модель контролю за дитинством. Слід зазначити, що для цієї моделі характерна точність світосприймання, де картина світу, побудована дитиною, повністю опирається на концепти культурного світу дорослих, які керують дискурсом, а відтак залучають дітей до традицій, культури, соціальних укладів, що, зрештою, формує картину світу дитини, схильну до стереотипізації відповідно до впливу культури дорослих.

Цікавою в даному контексті є думка Мішеля Фуко про дисциплінування як основний ціннісний орієнтир у побудові соціальних відносин та організації дитинства, що репрезентує такий тип влади, яка впливає на усі сфери життя — особисте, суспільне, внутрішнє і т.д. Тобто можемо говорити про формування дисциплінованого суспільства: «Дисциплінарний різновид влади заступив решту різновидів, — він просто інфільтрувався в них, подекуди дискваліфікував їх, і водночас правив їм за посередника, пов'язував їх, подовжував, а надто давав змогу доводити вплив влади аж до найдальших, найменших елементів» [18, с. 270]. Погоджуючись з думкою Мішеля Фуко, можна стверджувати, що влада не належить певним суб'єктам, а вона поширюється за допомогою соціальних дій. Основним є не те, що влада володіє не тільки репресивною силою, а те, як вона проявляє свою активність, тобто «влада створює дискурс, знання та реальність» [17, с. 31]. Діти не були вільні від тоталітарних укладів, моральних принципів та установок радянської влади, тому радянська дитина позиціонувала себе не як дитину, а як громадянина в першу чергу. Образ ідеальної держави, яка виховувала молоде покоління в дусі соціалістичного руху до комунізму, ліг в основу картини світу дитини в СРСР. До того ж дітям радянська влада відводила роль рівноправного члена радянського суспільства та роль політичного суб'єкта. Саме так народжувались «сини полків» і «гвардії Савочки», які готові були виконувати завдання на рівні з дорослими: «І Федько свого дочекався. Якось на шостий чи сьомий день важкий ширококоший літак з'явився якраз над Федьковою сосною. Дуло кулемета швидко націлилося прямісінько йому в голову. Разів зо три диркнув кулемет. Літак схитнувся,

зачмихав димом, блиснуло під крилом рухливе полум'я. За мить літак зник з-перед очей, а ще за хвилину почувся важкий удар об землю і страхітливий вибух» [6, с. 92].

Безумовно, що ідентифікація «зверху» — один із ключових механізмів здійснення влади в соцреалістичних текстах. Радянських дітей можна порівняти із в'язнями Бентама, де здійснюється безперервний контроль над людиною. У тоталітарному суспільстві цей контроль іде у двох напрямках — контроль над душею і контроль над тілом. Постійний нагляд за «душею», а «душа, — як зазначав Фуко, — в'язниця тіла», визначав усі дії, помисли, вчинки, а зачасти такий тотальний контроль переходив у розряд автоматизму, тому переростав у самоконтроль.

Не менш важливою є «владна робота» з тілом радянської дитини (школа, форма, гуртки, виробнича практика, збір макулатури тощо). Це свого роду прояв дисциплінарної влади, що має змогу визначати/маніпулювати життям людини. Домінантною категорією у цьому напрямку буде концепт *праці*, що стала одним з основних концептів творення нової людини [7, с. 46], а робітник тлумачився як тотальна людина радянського суспільства. Метою кожної радянської дитини стало бажання бути частиною трудового колективу країни Рад. Саме для цього працю роблять героїчною (звання «Герой соціалістичної праці» інфантильне суспільство сприймало як героя чарівних казок, дивовижний пригодницьких романів, міфів чи легенд, як людину, що здатна перемогти Зло і долучитися до створення Добра — світлого майбутнього): «Ідуть жінки й чоловіки / на працю, як на свято. / А ми збираєм колоски, / дівчатка і хлоп'ята. // І дуже радісно мені, / що й ми приносим нині / маленькі наші трудодні / на користь Батьківщині» [4, с. 38]. Тому і не дивно, що в соцреалістичних творах акумулюються такі характеристики, що роблять працю героїчною, а саме витримка, здатність не розрізняти час на працю і час на відпочинок, взаємовиручка, відмова від особистого життя тощо.

Цікавим видається й інший момент функціонування концепту праця в соцреалістичних текстах, адже справу маємо з процесом її естетизації: «Художня репрезентація процесу праці в соцреалізмі мала за свою мету повне розчинення праці у творчості і ототожнення джерел естетичної цінності з природою праці» [7, с. 52]. Наприклад: «Послухай, як пісні гудків / щоранку скрізь лунають! / Мільйони йдуть робітників / і працю починають. // Мій брат колись мене водив / з собою до заводу / І я побачив стільки див, / яких не бачив зроду» [4, с. 48].

Для підтримки становлення нової радянської людини, росту її громадянської активності в ім'я партії обов'язковою умовою є наявність антипода — *ворога* (фріц, німець, зрадник тощо): «Ворог завжди позначає індивідуальне, окремішне, автономне, те, що резонує в контексті загалу, а тому, звісно, мусить бути нівельоване як «інше», як те, що руйнує тотальну монолітну картину

світу» [19, с. 269]. Над проектом образу ворога радянська система працювала тривалий час. Аби закарбувати тавро шкідливого/негативного/небезпечного для не-радянського, а відтак ворожого, влада використовувала різні прийоми. Це і непривабливі портретні замальовки, і вибудовування сюжетів із жорстокими кадрами-епізодами, і використання непристойної лексики тощо. Яскравим прикладом цього може слугувати опис німецького хлопчика Фріца з твору Петра Панча «Червоні галстуки»: «Хлопець був мизатий, з червоними щоками, на товстих ногах. Хоч надворі була спека, але Фріц носив важкі черевики, грубі штани на шлейках і великий бант» [13, с. 152]. Чи інший уривок із повісті «Таємниця Соколиного бору» Юрія Збанацького, де ворогу — генералу фон Фрейліху — автор приписав такі характеристики: «На закінчення розмови фон Фрейлін поставив вимогу висилати заарештованих в концтабори. <...> — Тубільців треба знищувати і з найбільшим зиском. Ми повинні залишити лише найбільш покірних, безмовних. <...> і тому, допитуючи заарештованих, він цідив крізь зуби своє улюблене слово: «Освенцім»» [5, с. 188].

Стисло резюмуючи, можемо стверджувати, що дискурс соціалістичного реалізму — складна та неоднозначна проблема, яка потребує глибокого та різностороннього аналізу на різних рівнях. Актуальність соцреалізму в сучасній науці не є даниною моді, а нормальним процесом реінтерпретаційної моделі перепрочитання канону української літератури, невід'ємною частиною якої була і соцреалістична література *про* та *для* дітей. Зробити висновки про сутність соцреалістичної літератури можна лише «проговоривши» проблему, а не відкладаючи її у шухляду історії. Саме так зможемо з'ясувати, чи був соцреалізм теоретичною фікцією, чи ідеологічним модусом, а чи синтезом ідеології та естетики.

Факт залишається фактом: актуалізація проблеми репрезентації радянського дитинства потрібна, адже надаючи нових значень та переосмислюючи літературу соцреалізму, розкриваються контексти для нових літературознавчих інтерпретацій.

Література

1. Бабич С. Міфологізація структури : «Тренос...» Мелетія Смотрицького у контексті барокового моделювання ідеального світу (спроба реконструкції) / С. Бабич // Актуальні проблеми слов'янської філології. Літературознавство : зб. наук. праць. — Вип. VIII. — Рівне : РДГУ, 2000. — С. 49–67.
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев. — М. : Наука, 1990. — 224 с.
3. Боров Ю. Социалистический реализм. Взгляд современника и современный взгляд / Ю. Боров. — М. : АСТ, 2008. — С. 176.

4. Забіла Н. Наша Батьківщина : вірші, казки, поеми : для серед. шк. віку / Н. Забіла. — К. : Веселка, 1986. — 223 с.
5. Збанацький Ю. Таємниця Соколиного бору : повість для серед. шк. віку / Ю. Збанацький. — К. : Веселка, 1985. — 319 с.
6. Збанацький Ю. Єдиний вартовий / Ю. Збанацький // Збанацький Ю. Крилатий гонець : оповідання. — К. : Рад. письменник, 1953. — 92 с.
7. Круглова Т. Художественная репрезентация «нового человека» в контексте индустриализации / Т. Круглова // *Studia sovietica* : зб. — Вип. 1 : Ідеологічні та естетичні стратегії соцреалізму ; [ред. В. Тархун]. — К. : Національна академія наук України. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2010. — С. 45–56.
8. Лахузен Т. Новый человек, новая женщина и позитивный герой, или К семиотике пола в литературе социалистического реализма / Т. Лахузен // *Вопросы литературы*. — 1992. — Вып. 1. — С. 184–205.
9. Лебедева Е. Советская культура: идеология и мифология / Е. Лебедева // *Русская антропологическая школа : труды*. — 2012. — Вып. 11. — С. 283–292.
10. Личность в XX столетии : Анализ буржуазных теорий / [авт. колл. ; отв. ред. М. Б. Митин]. — М. : Мысль, 1979. — 260 с.
11. Луначарский А. Искусство как вид человеческого поведения / А. Луначарский. — М.-Л. : Госуд. медицинское изд-во, 1931. — С. 29–30.
12. Мамычева Д. И. Феномен детства в хронотопе культур [Електронний ресурс] / Д. И. Мамычева, Т. В. Мордовцева ; [под общ. ред. проф. Л. В. Никифоровой]. — Таганрог : Изд-во ГОУ ВПО «Таганрогский государственный педагогический институт», 2011. — 160 с. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/fenomen-detstva-v-evropeiskoi-kulture-ot-skrytogo-diskursa-k-nauchnomu-znaniyu>
13. Панч П. Син Таращанського полку / П. Панч. — К. : Веселка, 1980. — 176 с.
14. Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер. — К. : Дух і літера, 2005. — 386 с.
15. Соцреалистический канон : сб. статей / [под общей ред. Х. Гюнтера и Е. Добренко]. — СПб. : Академический проект, 2000. — 1040 с.
16. Філатова О. Іntenційність суб'єкта творчості у форматі імперативного канону соцреалізму / О. Філатова // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія : Літературознавство* / [ред. кол. М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Глозов та ін.]. — Вип. 31. — Тернопіль, 2011. — С. 278–289.
17. Филипс Л. Дискурс-анализ : теория и метод / Л. Филипс, М. Йоргенсен. — Харьков : Гуманитарный центр, 2004. — 336 с.
18. Фуко М. Наглядати й карати : народження в'язниці / М. Фуко. — К. : Основи, 1998. — 392 с.
19. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації : монографія / В. Тархун. — Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. — 508 с.
20. Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт. Тотальная мобилизация. О боли / Э. Юнгер. — СПб. : Наука. 2000. — С. 474.
21. Sanders Valerie. Childhood and Life Writing / Valerie Sanders // *Encyclopedia of Life Writing* ; [ed. by Margaretta Jolly]. — Vol. 1. — L. : Fitzroy Dearborn Publishers, 2001. — P. 203–206.

«NEW MAN»: THE CANONIZATION OF SOVIET CHILDHOOD

XXI century requires the revision of many modern literary Ukrainian cultural layers that were ignored for years. The category of unclaimed/rejected/forgotten has belonged for a long time to the problem of socialist-realist canon in Ukrainian literature. Today orientations have been changed. This is evident by the publications of literary, cultural, sociological, anthropological studies about the Soviet life in the world. This is certainly due to the social and political changes that involve modification process of the prior type of culture. It was strongly associated with social realism, without which research cannot give a complete description of Ukrainian literature of the twentieth century. It is an axiom that needs no proof, because the need of rereading and rethinking of socialist-realist literature it is one of the key tasks in the object of scientific study in modern literary criticism. However, this topic is actively explored; there are still remaining goals gaps of «untouched» socialist-realist issues, including education by totalitarian system of the new man and literary representation of Soviet childhood.

The publication primarily refers to the fact that the Soviet system needed a new man for the building a *better future*. That is why it is not surprising that all the forces were thrown on the establishment of a «new anthropological type», which became the ideological project of the Soviet regime. There was designed transcoding of a person for creating new attitudes and new behavioral programs. Socialist realism created a hero whose age required for the realization of the anthropological project of the new man creation, which dictated unified thinking, beliefs, lifestyles and behavior. This ideologeme emerged as a version of profound changes as the Executive Plan for building communism. Soviet people attributed the exceptional abilities and skills, high moral, social and collective spirit that firmly defined the idea that the government should take care of people, and it is required to maintain power. Attention is paid to the process of *discipline* as a basic value orientation in building social relations and of the Soviet childhood and *identification process «from above»* as one of the key mechanisms of power in the socialist-realist texts.

The functioning of the labor categories was thoroughly analyzed. It became one of the main concepts in the process of creating a *better future*. Worker was interpreted as a total person of Soviet society, and work is the process of glorification and aesthetic in socialist-realist texts.

It is pointed out that in the process of Soviet child changing an important role played the *ritual* and *ceremony*. It was associated with the mythology of Soviet life, the process of its creation myths of social realism. The prerequisite for the

formation of Soviet man, the growth of social activity in the name of the party is the presence of antipode — the enemy.

The fact of the *past* rejection is carefully analyzed in the article. The *past* was perceived as temporal category in socialist-realist works: past was something negative, *anti-childhood*, and to the future was fixed a sticker of a *new paradise*. Attention is focused on anthropological control model for childhood, typical of socialist-realist texts. This model is inherent accuracy of worldview, where world view, built by child is fully based on the concepts of cultural world of adults. Only adults control by the discourse and thus attract children to the traditions, culture, social structures that eventually form a picture of the world for the child, prone to the effects of stereotyping adult culture.

Keywords: *new man, a bright future, a hero, an enemy, childhood/anti-childhood.*
